

DEÁK ÁGNES

Kísérlet a többnyelvű középfokú oktatás bevezetésére Magyarországon, 1861–1862

Az I. Ferenc József által 1860. október 20-án kibocsájtott diplomához csatoltan az uralkodó több kabineti iratban rendelkezett az intézményi átszervezés egyes részletkérdéseiről. Ezek egyike Vay Miklós báró magyar kancellár számára általános szabályként előírta, hogy a magyar nyelvet minden közigazgatási hatóságnál és törvényszéknél a belső szolgálatban mint hivatalos és ügykezelési nyelvet, ahogy a hatóságok közötti érintkezésben is, helyre kell állítani, ugyanakkor minden kényszert és nyomásyakorlást, indokolatlan előnyben részesítést kerülni kell. Az állampolgárok számára biztosítani kell a jogot, hogy a hatóságokkal anyanyelvükön érintkezhessenek, a községeknek pedig azt, hogy belső igazgatásukban, oktatási és egyházi intézményeikben saját nyelvüket használhassák. 1861–1862 folyamán a bécsi kormányzat jó néhány hivatalos közleményben elismerte a nemzetiségek egyenjogúságának elvét, az a megelőző évtized elejéhez hasonlóan beépült a kormányzati legitimitáció elemei közé, de ez alkalommal sem stratégiai célkitűzésként, hanem a birodalom alkotmányos centralizációja programja jegyében keresett lehetséges szövetségesek érdekeihez igazított taktikai eszközként. Anton Schmerling lovag államminiszter politikája e téren késlekedő és enervált volt, s utódja, Richard Belcredi gróf sem tekintette ezt szívügyének, ha sokkal inkább fogékonys is volt a nemzetiségi mozgalmak nyelvhasználati követeléseire. A birodalom nyugati tartományai közül elsősorban Csehországban folyt éles küzdelem a nyelvhasználati kérdések körül, 1866-ban sor került az alsó- és középfokú oktatásban a német és cseh nyelv egyenjogúsítására. Ez a szabályozás előírta, hogy egy intézményben csak egy oktatási nyelv legyen használatban, a másik országos nyelvet viszont kötelező tárgyként tanítsák (az elemi iskolákban is a 3. osztálytól). Emellett Erdélyben született a román nemzet negyedik országos nemzetként való elismerése mellett törvény a magyar, német és román nyelvek egyenrangú országos nyelvekké minősítéséről, de ez a törvényjavaslat az oktatási nyelvről nem szólt.¹

I. Ferenc József politikusaival szemben láthatólag igyekezett levonni a tanulságokat egyrészt 1848/49 heves nemzetiségi küzdelmeiből s még inkább a neoabszolutizmus zsákutcába torkolló nemzetiségpolitikájából. Magyarországon kifejezetten arra törekedett az évtized során egészen a kiegyezésig, hogy politikusait a nemzetiségi és nyelvhasználati szabályozás részletes kidolgozására és alkalmazására szorítsa. Az 1861–1867 közötti néhány évben a

¹ Stourzh, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip (1848–1918)*. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. III: *Die Völker des Reiches*. 2. Teilband, Wien, 1980. 1002–1010.; vö. a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1861. jún. 10., okt. 5. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. V. Abteilung: *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Bd. 2. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Wien, 1981. 423., 428.

nemzetiségpolitika területén aktív kezdeményező volt, aki a hozzá érkező panaszok nyomán először 1862 nyarán, majd több ízben is elrendelte a következő magyar országgyűlés elé terjesztendő nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozását, az aktuális panaszok orvoslását.² Leginkább az ő törekvéseiben látszott érvényesülni a Johann Bernhard Rechberg und Rothenlöwen gróf vezette, 1859 augusztusában alakult kormány programjaként papírra vetett célkitűzés: „A német nyelvet nem szabad a nem német lakosságra ráerőltetni, hanem minden ezzel kapcsolatos kérdésben ahhoz az alapelvhez kell lelkiismeretesen ragaszkodni, hogy lehetőség szerint mindenhol azt a nyelvet kell használni, mely a szóban forgó praktikus célnak a legjobban megfelel.”³ Panaszok pedig bőven akadtak, mindenekelőtt a hivatali nyelvhasználat, valamint az oktatási nyelv meghatározása körül. Ez alkalommal azon törekvéseket mutatjuk be, amelyek az oktatási nyelv kérdését igyekeztek kivonni a nagypolitikai küzdelmek erőteréből, s működőképessé gyakorlati megoldást keresni az alsó- és középfokú oktatás terén, de kitérünk ennek a praktikus megoldáskeresésnek az akadályaira is.

Az oktatási rendszer a nyelvkérdéstől függetlenül is élénk átalakulás állapotában volt az októberi diploma kibocsátása után, mely az oktatást országos ügynek minősítette, megkérdőjelezve ezzel a megelőző évtizedben Bécsből diktált alapvető oktatási reformokat. A magyarországi oktatási hagyományok részleges helyreállítása, valamint a protestáns oktatási intézmények autonómiájának érvényesítése lényeges változásokat eredményezett, miközben főképp a középfokú oktatásban a korábbi ambíciózus reform, az *Entwurf* jó néhány vívmánya továbbra is életben maradt. A katolikus intézmények ugyanis jórészt megtartották az *Entwurf* teremtette szervezeti kereteket, számos protestáns intézmény (Debrecen, Pápa, Nagyenyed) viszont autonóm jogaival élve visszatért az *Entwurf* előtti hatosztályos rendszerre, a helyi tananyagrendezésre.⁴

Az oktatási nyelvnek a nem magyar nemzeti mozgalmak 1861-ben meghirdetett programjaiban természetesen hangsúlyos szerep jutott. A turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés a létrehozandó szlovák közigazgatási kerületen belül kizárólagos szlovák tannyelvet igényelt, az országos közoktatási hatóságoknál számarányuknak megfelelő szlovák képviselést, egy szlovák tannyelvű jogakadémiát, a pesti egyetemen szláv nyelv- és irodalom tanszék létrehozását. A karlócai szerb nemzeti gyűlés határozata az oktatásról nem nyilatkozott, de a követelt szerb vajdaságon belül kizárólagos szerb igazgatási nyelvet irányoztak elő, minden bizonnyal ehhez igazodott a tannyelv iránti igény is. Az 1861. évi országgyűlés által választott nemzetiségi bizottság kisebbségének törvényjavaslata a hat országos nemzet (ma-

² Vö. Malfèr, Stefan: „Empfangen, nicht verstanden”. *Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums*. In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára – Verbürgerlichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 8.* Budapest, 1991. 169–180.; Csernus-Lukács Szilveszter: *Felírási javaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában, 1862.* Századok, 151. évf. (2017) 1. sz. 189–200.; uő: *Utak a nemzetiségi törvénycikkig.* In: Dr. Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi szél – Spring wind.* IV. Budapest, 2016. 363–374.; uő: *A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diplomától a nemzetiségi törvényig.* In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020. 66–98.; Deák Ágnes: *Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben.* Történelmi Szemle, 61. évf. (2019) 4. sz. 681–701.

³ Közi: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* Abteilung IV: Das Ministerium Rechberg. Bd. 1. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Wien, 2003. 511.

⁴ Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1868–1948.* Budapest, 1988. 86–91.

gyar, szlovák, román, német, szerb, ruszin) valamennyi tanintézetében, a jogakadémiákat is beleértve, saját nyelvüket igényelte oktatási nyelvként.⁵

A már említett uralkodói kabineti irat rendelkezett arról, hogy a pesti egyetemen a nyelvviszonyok tekintetében az 1848 előtti állapotok legyenek az irányadók, s annak alapján Scitovszky János hercegprímás esztergomi érsekkel és a tanári karral való konzultáció után a helytartótanács részletes előterjesztést tegyen a szabályozásra. A gimnáziumi oktatási nyelvet illetően is előírta az uralkodó, hogy a helytartótanács konzultáljon az illetékes egyházi és közigazgatási hatóságokkal, valamint a tantestületekkel, s annak alapján tegyen javaslatot számára a szükséges módosításokra.⁶

A középiskolai oktatási nyelv szabályozása, 1861. október – december

A középiskolai oktatási nyelv szabályozása politikai feszültségekkel járt 1861 ősztől kezdve, pedig 1860 végén az uralkodói utasításnak megfelelően a helytartótanács bekérte a katolikus gimnáziumokat felügyelő egyházi hatóságok, az érintett városok tanácsa, valamint az iskolák igazgatói véleményét. Az 1860 októberét követő hónapok azonban a magyar nemzeti lelkesedés felbuzdulásának időszakát jelentették, a magyar nyelv 1849 előtti pozícióinak visszaszerzése az egyik legfontosabb politikai célkitűzésnek számított a magyar politikai elit soraiban, ez egyértelműen tükröződött a beérkezett válaszokban. Az ekképp előkészített rendezés alapelveit 1861. szeptember közepén tette közzé a helytartótanács a kormányzat félhivatalos lapjában, a *Sürgönyben* – igen feszült politikai légkörben, hiszen az országgyűlés augusztus 22-i feloszlata után a megyei választott hivatalnoki karok sorra tiltakoztak, majd kollektíven lemondtak; Forgách Antal gróf kancellár, aki Vay nyári lemondása után átvette a magyar ügyek irányítását, igyekezett konszolidálni a helyzetet, a helyi tisztviselőket a központi kormányzati akarat elfogadására szorítani – mindhiába. Szeptember közepén még nem lehetett tudni, hogy a politikai válság és patthelyzet hogyan végződik. A középiskolai tanítási rendről folytatott konzultációk eredményét ismertető irat leszögezte, hogy egy évvel korábban valamennyi egyházi és világi hatóság a magyar oktatási nyelv visszaállítása mellett nyilatkozott, egyetlen kivételként említve a Samuil Vulcan görög katolikus püspök által létrehozott belényesi gimnáziumot, ahol az alapító akarata a román oktatási nyelv volt. Az 1861/62-es tanévre nézve ideiglenes rendelkezéseket jelentettek be: az első két osztályban az osztálytanító rendszer visszaállítása mellett a magyar tannyelv visszaállítását, a magyar, latin és görög nyelv kötelező tárgyá minősítését. Említette az irat a „külön tájnyelvek, a német nyelv” oktatását is, de csak mint választható tárgyakét, amelyeket az előírt tanóra-beosztás nem is tartalmazott.⁷

1861. október 20-án a helytartótanács elemi iskolák fenntartóiként a római és görög katolikus érsekekhez és püspökökhöz, illetve valamennyi fő- és reáltanoda igazgatójához rendeletet intézett, melyben konstatálták, hogy a közelmúltban az elemi tanodákat is jellemző „rendetlenség és fejtelenség” helyett immáron a „jótékony rend, függőség és felügyelet” helyreállítása van napirenden, s hogy „kellő szigorral” visszaállítják a megyei és kerületi tanfelügyelők ellenőrző jogkörét a tanítóképezdek, falusi és városi elemi és főiskolák felett, hogy a

⁵ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.* Kolozsvár, 1944. 131–140.

⁶ Bernatzik, Eduard: *Die österreichischen Verfassungsgesetze.* Leipzig, 1906. 201–203.

⁷ Privitzer István, a helytartótanács elnöki helyettese Pálffy Móric gróf helytartóhoz, Buda, 1862. február 22. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Abszolútizmus kori levéltár D 215 M. kir. helytartótanács, II. Közigazgatási kútfő 9. tétel 1863:24 326. (=24 326-II-9-1863.); „*A kath. gymnasiumok ügye*”. *Sürgöny*, 1. évf. 211. sz. 1861. szept. 14.

tanulóifjúság között esetleg terjedő „állam- és társadalomellenes elvek”, „vallástalan vagy felforgató irányú könyvek” terjedését visszaszorítsák. Emellett a tanfelügyelőknek „kellő okossággal és eréllyel” el kellett (volna) érniük, hogy az iskolaképes gyermeket szülőik ne vonják el az iskolától. Gondoskodniuk kellett arról, hogy legalábbis a tehetősebb szülők gyermekeinek saját tankönyvük legyen, s ellenőrizni, hogy a tanítók az előírt tankönyveket használják, melyek listáját „mihez tartás végett” megküldték, s egyúttal jelezték, hogy az elemi oktatás és a reáliskolák tantervében egyelőre nem lesz változás. Kérték az egyházi hatóságokat, hogy utasítsák az igazgatókat a lecketervek és órafelosztási tervek benyújtására – s ennek kapcsán tartalmazta iratuk, hogy azokban „a magyar nyelv tanítására kellő figyelem fordítandó”.⁸ Ezzel a magyar nyelvet kötelező tárgynak minősítették az elemi iskolákban.

Október 21-én jelent meg a gimnáziumokról szóló helytartótanácsi rendelet a folyó tanévrre vonatkozóan, de jelezték, a végleges rendezéshez az abban foglaltakat az uralkodónak még jóvá kell hagynia. A magyar nyelvet nyilvánították oktatási nyelvnek, de hangsúlyozták, hogy a más nemzetiségek igényeire is tekintettel kell lenni. Számíthattak a tiltakozásokra, mivel a rendelet részletesen indokolta a döntést: az alapítók akaratára, a felettes egyházi hatóságok és világi testületek véleményére hivatkoztak (külön kiemelték, hogy nem magyar vidékek hatóságai: Szepes megye, Besztercebánya, Buda, Lőcse, Kassa, Ungvár, Szokolca városok is támogatták a magyar oktatási nyelvet). Az is kiderült, hogy akadt néhány gimnázium (Lőcse, Pozsony, Selmecbánya, Belényes, Buda, Szokolca), melynek igazgatósága jelezte, hogy náluk nehézségekbe ütközhet a magyar oktatási nyelv bevezetése, de ezt a helytartótanács tanácsosai annak tulajdonították, hogy ezekben az intézményekben jelentős a megelőző évtizedben más tartományokból idekerült tanárok aránya, akik nem tudnak magyarul. Érveltek továbbá a diákok nemzetiségi összetételével, amely szerint a magyar nemzetiségűek tették ki a tanulóifjúság 67%-át, s a helytartótanács abból indult ki, hogy „ezen szám valamennyi tanintézetben feloszolva van”, azaz az általános többség vonatkozatható minden intézményre. Hivatkoztak arra is, hogy a következő két legnépesebb csoportot a németek (15%) és a szlovákok (8%) alkotják, akik szerintük „hazánkban önálló nemzetiségi törekvéseket [...] soha sem ápoltak”, és saját tannyelvű intézmények esetén is inkább magyar nyelvű tanintézetbe járatnák fiaikat. Végso érveként pedig az szerepelt, hogy a magyar hivatali nyelv visszaállítása után maguknak a nem magyar nemzetiségeknek az érdekei követelik meg a magyar tannyelvű gimnáziumokat. Két kategóriát különítettek el: a kizárólagos magyar tannyelvű intézményeket (14 főgimnázium, 19 algimnázium) és a „vegyes” tannyelvű intézményeket, amelyekben a tannyelv ugyan szintén a magyar, de a szükségletek szerint a tanári magyarázatok, a felelés más hazai nyelven is folyhat, azaz „segédnyelvként” használhatják a diákok anyanyelvét. Ide 13 főgimnázium tartozott: Arad (német, román segédnyelv), Besztercebánya (német, szlovák), Buda (német), Eperjes (német, szlovák), Lőcse (német, szlovák), Nyitra (német, szlovák), Pest-királyi gimnázium (német), Pozsony (német), Selmecbánya (német, szlovák), Sopron (német), Szatmárnémeti (román), Temesvár (német, román, szerb), Ungvár (ruszin); valamint 6 algimnázium: Lugos (román), Máramarossziget (román), Nagybánya (román), Nagybecskerek (német, szerb), Szokolca (szlovák), Trencsén (szlovák). A belényesi főgimnázium nyelve maradt a román (segédnyelv a magyar). Úgy rendelkeztek, hogy a „tájnyelveket” 3. osztálytól tanítsák – a szülők dönthetnek arról, hogy gyermekük számára az kötelező tárgy legyen-e vagy sem, de ha azt a szülők szeretnék, az iskola

⁸ Helytartótanácsi körrendelet a római és görög katolikus érsekek és püspökök, minden fő- és alreáltanoda igazgatók számára, Buda, 1861. okt. 20. MNL OL D 215 24 326-II-9-1863. A magyar nyelvű levéltári forrásokat modernizált helyesírással közlöm.

bejelentési kötelezettség mellett dönthet úgy, hogy annak oktatását már korábban elkezdik.⁹ A rendelet a protestáns és görög-keleti intézményekre nem terjedt ki, melyek felett az állami felügyelet jóval áttételesebb volt az egyházak autonóm jogainak köszönhetően.

A helytartótanácsi rendeletek nagy vihart kavartak, mindenekelőtt a felvidéki szlovák értelmiség körében. Időközben a politikai szituáció is nagy mértékben megváltozott. 1861. november 5-én sor került az alkotmányos viszonyok felfüggesztésére, rendeleti kormányzás bevezetésére, haditörvényszékek hatáskörének kiterjesztésére a civil politikai és súlyos köztörvényes büntető ügyekben, a helytartótanács élére helytartó minőségben magas beosztású katona, Pálffy Móric gróf altábornagy kinevezésére. Míg a megelőző hónapokat a magyar liberális nemzeti mozgalom politikai túlsúlya jellemezte országos és helyi szinten egyaránt, november elejétől a felülről diktált rendteremtés jegyében a liberális ellenzékkel szembeni lehetséges szövetségeskeresés folyt, s a bécsi kormányzat meghatározó személyiségei ebben fontos szerepet szántak a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmaknak. A provizori-kus igazgatás bevezetése egyértelműen kedvezőnek tűnt a nem magyar nemzeti mozgalmak számára arra, hogy követeléseikkel az uralkodóhoz és a bécsi kormányzat meghatározó nem magyar politikusaihoz fordulva kihasználják a magyar politikai pozíciók gyengülését. A szerbek sürgették az uralkodói választ az 1861. áprilisi karlócai gyűlésükön megfogalmazott memorandumukra, Adolf Dobrjanszky, a ruszin nemzeti mozgalom legnagyobb tekintélye egy felsőmagyarországi ruszin közigazgatási kerület felállítására tett kezdeményezést. 1861. decemberében népes szlovák deputáció kereste fel az uralkodót: a turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés határozatainak jegyében szlovák közigazgatási kerület kialakítását kérték a hajdú vagy jáász-kun kerület mintájára, s hogy ott a szlovák legyen az igazgatás nyelve, illetve az általános törvényi szabályozás keretei között az iskolákkal a „szlovák nemzet” szabadon rendelkezessen. Ezzel egyidejűleg Štefan Moyses beszercebányai római katolikus püspök (a deputáció vezetője) külön beadványban is az uralkodóhoz fordult. A községekhez intézett magyar nyelvű hivatalos iratok mellett panaszt emelt a magyar nyelvnek az elemi iskolákban kötelező tárgyként való bevezetése (amit egyértelműen „magyarosítás”-nak minősített), illetve a gimnáziumok magyar oktatási nyelve ellen, külön kiemelve a beszercebányai gimnáziumot, ahol a helytartótanács nem vette figyelembe Moyses és az iskolaigazgató előzetesen bekért véleményét. Sérelemként megemlítette, hogy ott a tanári kar olyan kipróbált tanárait, akik a magyarosításnak nem feleltek meg, alacsony fizetési kategóriába sorolták.¹⁰

A magyarországi sajtóban – ellenzéki és kormánypárti, liberális és konzervatív lapokban egyaránt – heves ellenpropaganda indult mind a közigazgatási kerület, mind pedig az oktatási nyelv kérdésében.¹¹ A félhivatalos *Sürgöny*ben december 22-én megjelent egy beszerce-

⁹ „Helytartósági intézkedés a kath. gimnáziumok rendezése ügyében”. *Sürgöny*, 1. évf. 248. sz. 1861. okt. 27.; vö. Mészáros: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, 86–91.

¹⁰ Szlovák értelmiségiek beadványa az uralkodóhoz, Bécs, 1861. dec. 6., Štefan Moyses beadványa az uralkodóhoz, Bécs, 1861. dec. 5. MNL OL D 215 24 326-II-9-1863.; vö. Podrimavský, Milan: *Die nationale Identität der Slowaken und das Bestreben um ihre staatsrechtliche Realisierung in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts*, Hrabovec, Emilia: *Zwischen Nation und Religion, Thron und Altar: Der slowakische Katholizismus in der „Ära Bach”*, Malfèr, Stefan: *Ein slowakischer Distrikt als Lösungsvorschlag zur slowakischen Sprachen- und Nationalitätenfrage in Ungarn in amtlichen Gutachten 1862 und 1864*. In: *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867*. Hrsg. von Dušan Kováč – Arnold Suppan – Emilia Hrabovec. Bratislava, 2001. 73–78., 79–109., 133–144.; Demmel József: *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)*. (Kor/ridor könyvek 5.) Békéscsaba, 2016.

¹¹ Vö. Kecskeméthy Aurél: *Oktatási nyelv* (Vezércikk). *Sürgöny*, 1. évf. 279. sz. 1861. dec. 5.; „Egy bunyevác”: *Szabadka*, dec. 7-én (vezércikk). Uo. 1. évf. 285. sz. 1861. dec. 12.; *Bécs*, dec. 11. „L.”

bányai olvasói levél, amely idézett Moysesnek a helytartótanácshoz 1860 decemberében intézett iratából, mely a gimnáziumok felső osztályaiban egyértelműen a magyart minősítette szükséges oktatási nyelvnek. Moyses joggal gyaníthatta, hogy a kiszivárogtatás mögött a helytartótanács ellene irányuló támadását kell látnia, s válaszként nyilvánosságra hozta véleménye teljes szövegét, amely tartalmazta, hogy a gimnáziumok alsóbb osztályaiban viszont szükséges a német és szlovák nyelvre „méltányos tekintet”-tel lenni. Ez valóban árnyalta véleményét, azonban azt, hogy ezeket a nyelveket kell oktatási nyelvnek nyilvánítani, az irat kétségkívül nem tartalmazta. Azt hogy a helytartótanácson belül is ellenszenv fogadta Moyses fellépését, jelezte a főszerkesztő, Kecskeméthy Aurél szerkesztői jegyzete („A püspök úr ó mlga kissé hézagos elmékedéseire nézve fõntartjuk magunknak alkalmilag megjegyzéseket tehetni.”), amit aligha engedhetett volna meg magának a félhivatalos lapban efféle háttértámogatás nélkül. A lap bécsi levelezõje, Ludasi Mór pedig kifejezetten alaptalannak minõsítette az oktatási nyelvet érintõ panaszt, mondván: „Egy ilyen vegyes gymnasiumban az oktatás, a magyarázatok, a kikérdezések és leczkefelmondások tót nyelven történhetnek; a tankönyvek is szabadon választhatók; – ugyan hát miben áll még az oktatás?”¹²

Mindeközben azonban a szlovák deputáció fellépése legalábbis részben célt ért, mivel az uralkodó december 18-án elrendelte, hogy a kancellária haladéktalanul küldjön részletes, „kimerítõ és alaposan indokolt véleményes jelentést” a panaszokban foglalt ügyekrõl, s a tanügyet illetõleg haladéktalanul új tárgyalásokat indítsanak. December 20-án pedig Ferenc József megbízásából Forgách közölte a helytartótanáccsal, hogy az uralkodó csak módosításokkal hagyja jóvá az októberi felterjesztést a gimnáziumokról. Leszõgezte, mellõzni kell a tanintézeteknek kizárólag magyar és vegyes nyelvû gimnáziumokra való általános felosztását, az iskolákban egyenként kell meghatározni a tannyelveket. Ezzel együtt az uralkodó mindjárt el is rendelte a következõ intézményekben a magyar oktatási nyelv mellett más tannyelvek használatát:

1. a budai, pesti királyi, pozsonyi, soproni, magyaróvári és kõszegi gimnáziumokban a német;
2. a besztercebányai, eperjesi, lócsei, selmecebányai és nyitrai gimnáziumokban a szlovák és német;
3. a nagyszombati, lévai, szakolcai és trencsényi gimnáziumokban a szlovák;
4. a szatmárnémeti, lugosi és nagybányai gimnáziumokban a román;
5. az aradi gimnáziumban a román és német;

szignóval (vezércikk), Lapszemle rovat. Uo. 1. évf. 286. sz. 1861. dec. 13.; „A felvidéki tót küldöttség fogadtatása”. Uo. 1. évf. 288. sz. 1861. dec. 15.; „L.” szignóval: „Bécs, dec. 15-én”. Uo. 1. évf. 289. sz. 1861. dec. 17.; Ifj. Mácsai Lukács: „Észrevételek a néhány felsõvidéki tót kérvényezõ felterjesztésére” I-II-III. Uo. 2. évf. 21-23. sz. 1862. jan. 26., jan. 28., jan. 29.; Moyses István: *A felsõvidéki tót kérvényezõk ügyében*. Sz. Kereszt, 1862. febr. 9. Uo. 2. évf. 42. sz. 1862. febr. 20.; „Válasz Moyses István, besztercei püspök urnak a tót kérvényezõk ügyében”, idõsb Mácsay Lukács ügyvéd nyilatkozata, Uo. 2. évf. 61. sz. 1862. márc. 14.; „Egy-két tót petitiója”. Magyarország, 1. évf. 288. sz. 1861. dec. 11.; „Moyses, Francisci, Hurbán és társaiknak kérvénye”. Uo. 1. évf. 291. sz. 1861. dec. 14.; „Moyses püspök és társainak kérvénye”. Uo. 1. évf. 293. sz. 1861. dec. 17.; „A «Vaterland» és a «Donauzeitung» a Bécsben kérelmezõ tótokról”, Lapszemle c. rovat. Pesti Napló, 12. évf. 288–3554. sz. 1861. dec. 14.; „Moyses besztercebányai püspök és kísérõi, audientián”. Uo. 289–3555. sz. 1861. dec. 15.; „Moyses besztercebányai püspök és kísérõinek felterjesztése”. Uo. 291–3557. sz. 1861. dec. 18.

¹² „Egy felvidéki”: „Még egy okadatolt szó a néhány tót kérvényéhez. Besztercebánya, dec. 18.” Sür-göny, 1. évf. 294. sz. 1861. dec. 22.; „Nyílt levél a «Sürgöny» szerkesztőségéhez Moyses István besztercei püspök õ méltóságától. Uo. 297. sz. 1861. dec. 28.; „L.” szignóval: „Bécs, dec. 15-én”. Uo. 289. sz. 1861. dec. 17.; lásd még „A felvidéki tót küldöttség fogadtatása.” Uo. 288. sz. 1861. dec. 15.

6. a temesvári gimnáziumban a német, román és szerb;
7. a nagybecskereki gimnáziumban a szerb és német;
8. a máramarosszigeti gimnáziumban a román és ruszin;
9. az ungvári gimnáziumban a ruszin tannyelv alkalmazását.

Az uralkodói határozat összesen 23 gimnáziumot érintett. (Megerősítette egyúttal a belényesi intézményre vonatkozó helytartótanácsi rendelkezést.) A leglényegesebb változás négy intézmény esetén történt: a tisztán magyar nyelvű gimnáziumok sorából kikerült a nagyszombati főgimnázium, valamint a lévai, a kőszegi és a magyaróvári algimnázium. A többi iskolában az októberi rendeletben segédnyelvként megjelölt nyelvek emelkedtek tannyelvi státusra – egy módosítással: a máramarosszigeti gimnáziumban a román mellett a ruszin nyelv is megjelent. Lényeges újdonságot jelentett az uralkodói döntésben a német nyelv kötelező rendes tárggyá nyilvánítása valamennyi intézményben. Más tekintetben az uralkodó helyben hagyta a helytartótanács felterjesztését. Az uralkodói utasítást 1862. január 1-jén hozta nyilvánosságra a *Sürgöny*.¹³

Rendelkezésünkre állnak az 1862. nyár végén – szeptember elején az iskolaigazgatók által a megelőző 1861/62. tanévre vonatkozó hallgatói statisztikákról készült kimutatások, melyek alapján képet alkothatunk az iskolákat látogató diákok „nyelvé”-ről, s körvonalazhatjuk, hogy ezek az adatok mennyiben indokolták vagy megkérdőjelezték az uralkodói döntést. (Lásd a függelékben közölt táblázatot.) A többnyelvű oktatásra való áttérés nyilvánvalóan úgy volt megvalósítható, ha az oktatott tárgyakat megosztják a nyelvek között. Akkor minősítettük indokoltnak az átsorolást, ha az oktatási nyelvvé minősített nyelvű diákok legalább a tanulók egyharmadát kitették az adott intézményben – azaz biztosan feltételezhető, hogy bármelyik oktatási nyelven előadott tárgyat tökéletesen értette legalább a diákok egyharmada.

21 intézményben valamely kedvezményezett csoport aránya nem érte el a 33%-ot: 12 esetben ez a német diákokat részesítette előnyben,¹⁴ 5 intézményben a magyarokat kedvezményezte.¹⁵ Két-két intézményben ugyanezt a szlovákokról, illetve a ruszinokról állapíthatjuk meg, négy intézményben a románokról, két gimnáziumban pedig a szerbekről.¹⁶

Két olyan intézmény akadt, a magyar–német tannyelvű soproni és a magyar–román tannyelvű nagybányai gimnázium, ahol a tannyelvek mindkét nyelvi csoport tekintetében megfelelték a létszámviszonyoknak. Mindazonáltal további öt intézményben (Pozsony, Selmecebánya, Temesvár, Nagybecskerek, Kőszeg) indokoltnak minősíthetjük a többnyelvűsítést a statisztikai adatok ellenére, mivel azokban nem kettő, hanem több nyelvi csoport tanult együtt kiegyenlített megoszlásban, s ez eredményezte az alacsonyabb százalékos mutatókat. 14 iskola esetében az új rendelkezések indokoltságát legalább az egyik hozzáadott tannyelv esetében alátámasztotta a tanulói összetétel, mivel a magyar nyelvű tanulók nagy kisebbség-

¹³ Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1861. dec. 20., Forgách és Pápay István udvari tanácsos leirata az uralkodó parancsára a helytartótanácsához, Bécs, 1861. dec. 20. (másolat) MNL OL D 215 24 326-II-9-1863.; „L.” szignóval: „Bécs, dec. 30-án”. (vezércikk) *Sürgöny*, 2. évf. 1. sz. 1862. jan. 1.

¹⁴ A német diákok aránya: Buda: 11%, Pest (királyi): 21,5%, Pozsony: 27,9% (de ha az intézménybe járó zsidó nemzetiségűként feljegyzett diákokat mind német nyelvűnek számítjuk: 41,7%), Magyaróvár: 18%, Kőszeg: 29,2% (32,1%), Besztercebánya: 24%, Eperjes: 11,1%, Selmecebánya: 29,3%, Nyitra: 16%, Arad: 4,7% (9%), Temesvár: 26,9% (34,5%), Nagybecskerek: 25,8% (32,3%).

¹⁵ A magyar diákok aránya: Besztercebánya: 8,8%, Lőcse: 5,3%, Szokolca: 3,5%, Trencsén: 11,5%, Lugos: 17,5%.

¹⁶ A szlovák diákok aránya: Nagyszombat: 20,7%, Léva: 0,7%; a ruszinok aránya: Máramarossziget: 11,4%, Ungvár: 29,8%; a román diákok aránya: Szatmárnémeti: 19,8%, Arad: 25,3%, Temesvár: 13,3%, Máramarossziget: 20,1%; a szerb diákok aránya: Temesvár: 17,4%, Nagybecskerek: 24,2%.

ben voltak, vagy igen kiegyenlítették voltak a viszonyok. 9 iskola esetén viszont megállapítható, hogy pusztán a tanulói összetétel nem indokolta a több tannyelvűvé minősítést. Egészen szélsőséges eset a szlovák–magyar tannyelvűnek nyilvánított lévai gimnázium, ahol 126 magyar, 2 német és 1 szlovák diák tanult, azaz a magyar diákok aránya elérte a 97,7%-ot.¹⁷ De a budai, a pesti királyi, a magyaróvári, a nagyszombati, a szatmárnémeti, az aradi, a máramarosi és ungvári intézményekben is 56% (szatmárnémeti) és 82,9% (budai) között mozgott a magyar tanulók aránya.

Természetesen azt ezek a statisztikák sajnos nem árulják el, hogy a tanulók saját anyanyelvük mellett még milyen nyelveken voltak képesek az órák követésére, pedig valójában ezt az anyanyelvvél kombinálva tudnánk releváns következtetéseket levonni az oktatás praktikus igényeire vonatkozóan.

Az intézményekbe aktuálisan járó tanulók anyanyelvi megoszlása azonban csak az egyik lehetséges elem egy intézmény oktatási nyelvének meghatározásakor figyelembe veendő tényezők közül. A magyarországi családi stratégiák közé tartozott az, hogy a diákok tekintélyes része nem családja állandó lakóhelyén folytatta középiskolai tanulmányait, hanem – nem utolsósorban nyelvtanulás céljából – attól távoli oktatási intézményeket látogatott. A diákok nyelvi megoszlása tehát nagyon távol állhatott az intézményt befogadó település nyelvi arculatától, mely utóbbi pedig jelentősen különbözhetett a várost övező vidék lakossága többségének nyelvhasználatától. Az országgyűlési nemzetiségi bizottság kisebbségének már említett programja a következőképp nyilatkozott: „A fennálló állami közép- és felső iskoláknál vagy tanintézeteknél az azokban képviselt nemzeti elemek tekintetbe vétele mellett, tannyelvűl szintügy azon népesség nyelve lesz behozandó, amelynek körében azok találhatók...”¹⁸ Ez a megfogalmazás, bár megengedi, hogy a diákok aktuális összetétele „tekintetbe véessen”, de meghatározónak a földrajzi környezet nemzetiségi viszonyait minősíti. Nézzük meg, hogy e tekintetben a gimnáziumokban a több tannyelv bevezetése hogyan értékelhető.¹⁹

Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kőszegen és Temesvárott a város lakosságának összetétele indokolhatta a német oktatási nyelvet, Magyaróvárott viszont leginkább Moson megye népessége lehetett a kiindulópont. Ezzel szemben Besztercebányán, Eperjesen, Selmechányán, Nyitrán és Aradon sem a városon belül, sem az illető megyében nem volt a németek aránya túlnyomó. Ezekben a településeken a városi elit körein belül képviseltek nagy súlyt – s ezt kívánta minden bizonnyal akceptálni az uralkodói döntés. A szlovákok Besztercebányán, Eperjesen, Lőcsén, Selmechányán, Nagyszombatban, Szakolcán és Trencsénben mind a város, mind megyéjének lakosságán belül abszolút többséget alkottak, vagy azt megközelítették. Nyitrán a városi lakosság közel 40%-át tették ki, de a megyén belül már több mint 70%-ot. Léván a városi lakosság belüli arányuk igen alacsony volt (11% körüli), ám Bars megyében szintén ők alkották az abszolút többséget. A román tannyelvűnek minősített intézmények városai közül Lugoson volt a románok aránya a legmagasabb (43%), továbbá Nagybányán minősíthetjük azt jelentősnek (28,6%), a többiben azonban 4,8–18,11% között

¹⁷ Láthatóan nem volt ez különleges tanév e tekintetben. Az 1866/67. évi tanévben is 123 magyar, 1 német, 11 szlovák és 12 „héber” diák látogatta az intézményt. *A lévai kegyestanítórendi algymnasium ifjuságának érdemsorozata az 1867. tanév második felében*. Esztergom, 1867. 7.

¹⁸ Mikó: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, 140.

¹⁹ A városok, illetve az érintett megyék lakosságának nyelvi tagoltságát az 1880. évi népszámlálás adatai alapján tekintettem át. Vö. Deák, Ernő: *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone (1780–1918)*. II/1-2. Ausgewählte Materialien zum Städtewesen. Wien, 1989.; Keleti Károly: *A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján*. (Értekezések a társadalomtudományok köréből, VII. kötet 2. sz.) Budapest, 1881.

mozgott. Krassó-Szörény, illetve Arad megyében a román lakosság abszolút többségben volt, Szatmár megyében és Temes megyében körülbelül egyharmadnyi az arányuk, Máramaros megyében pedig 25%. A szerbek aránya Nagybecskerekén 40,29%, Torontál megyében viszont 31,82%. Temesvárott, illetve Temes megyében ezzel szemben igen alacsony (5,1%, illetve 15,02%) volt az arányuk. A ruszinok egyik városban sem voltak számottevően képviselve, de Máramaros megyében majdnem a lakosság felét, Ung megyében pedig egyharmadát tették ki.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a szlovákok esetében a városi lakosság összetétele nem, a megyei összetétele viszont minden esetben alátámasztotta az igényeket. A német oktatási nyelv szüksége öt intézményben pusztán statisztikai adatokkal nem indokolható – csak az illető városokra kiterjedő mikrovizsgálatok alapján lehetne érvényes megállapításokat tenni. (Az azonban sokat elárul, hogy Trencsén, Szokolca, Besztercebánya és Selmechánya azon felvidéki helységek között szerepeltek 1861 nyarán, amelyek az országgyűléshez intézett irataikban tiltakoztak a turócszentmártoni határozatok ellen.²⁰) A románok Lugoson és megyéjén kívül Arad megyében támaszthattak számbeli adatokra alapozva igényeket, Szatmár, Temes és Máramaros megyében már kevésbé. A szerbek arányát Nagybecskerekén, illetve Torontál megyében számottevőnek minősíthetjük, ellentétben Temesvárral, illetve Temes megyével. A ruszinok igényeit városi adatokra nem, de megyei adatokra lehetett alapozni.

Tovább bonyolította a statisztikai adatokkal való háborúskodást az, hogy a román, szerb vagy ruszin vitapartnerek nem megyei adatokra, hanem egy tágabb régió népességére hivatkoztak, mondván, a fő kérdés az, hogy elérhető közelségben található-e minden nemzetiségi csoport számára megfelelő tannyelvű intézmény; a román vagy szerb igényekkel szemben azonban lehetett arra hivatkozni, hogy e tágabb vidékeken valójában nem az össznépesség, hanem a katolikus népesség nemzetiségi összetétele veendő tekintetbe.

Az uralkodót és tanácsadóit (sajnos semmit sem tudunk arról, konzultált-e az uralkodó, s ha igen, kikkel a döntést megelőzően) láthatóan nem statisztikai, hanem az a politikai szempont motiválta, hogy minden nemzeti-nyelvi csoport találjon olyan al- és főgimnáziumot, amelyben legalább részben anyanyelvén tanulhasson, ami a pillanat praktikus nyelvi igényei mellett figyelembe vette a nemzeti mozgalmak nemzetépítő stratégiáit, amelyekben természetesen kulcsfontosságú szerep jutott a saját nemzeti csoport, nyelv és kultúra iránt elkötelezett értelmiség kitermelésének.

A többnyelvű oktatás bevezetésének előkészítése

Azt gondolhatnánk, hogy az uralkodói döntést követően a helytartótanácsra már csak a végrehajtási utasítás részleteinek kimunkálása maradt – ám nem így történt. Pálffy helytartó a Forgách által elrendelt „részletes vélemény” kidolgozására bizottságot állított fel, Privitzer István, a helytartótanács elnöki helyettese vezetésével, Danielik János pristinai püspök, Friedrich György, Hueber Zsigmond, Sztankovics Károly, Bainther János, a szerb nemzetiségű Mandics Tódor helytartótanácsosok részvételével. A bizottság a közigazgatási kerület felállításának elutasítását indítványozta, s a Moyses panasziratában foglaltak nagy részét is megalapozatlannak minősítette. Mint írták, az október 20-i helytartótanácsi rendelettel éppen azt szerették volna megakadályozni, hogy a politikai mozgalmak és „szenvedélyek” az elemi iskolákba is beszivárognak, visszautasították, hogy a magyar nyelv kötelező tárggyá

²⁰ MNL OL K 2 A képviselőház és a Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai, 3. cs. IV. tétel: A képviselőházhoz benyújtott kérvények, feliratok és indítványok 335., 370., 459., 460. sz.

minősítése magyarosítás lenne, „jövőre az ország gymnásialis iskolaiban senki oly tanonc nem vétethetvén fel, ki kellőleg ki nem mutatja, hogy magyarul legalább olvasni és írni megtanult, – ennek elmulasztása leginkább a nem magyar eredetű és ajkú tanoncokat és ezek szülőit fogta volna sújtani”. Ez a gimnáziumi felvételi követelmény pedig az uralkodó 1860. október 20-i legfelsőbb határozatainak alapul, mely visszaállítja Magyarországon a magyar hivatalos nyelvet, amivel „a magyar nyelv ismerete és tudása Magyarországon általános társadalmi közszükséggé és érdekévé vált”. Szükséges ugyanis, hogy „a nem magyar vidékbeli ifjúságnak is már a gymnásiumokban mód és alkalom nyújtatik e nyelvet tökéletesen sajátjává tehetni, hogy akképp az ország minden rendű hivatalaira képessé váljék”. Csatolták jelentésükhöz Moyses sajtóban megszéllőztetett, már említett 1860. decemberi iratát. Visszautasították a beszercebányai gimnáziumra vonatkozó panaszokat is, mondván, ott korábban sem a szlovák volt a tanítási nyelv, hanem a latin, majd a német, a szláv nyelv művelése a diákok magánszorgalmától függött, most viszont az „tüzetesen és alaposan taníttatni fog”. A tanárok kinevezésénél csak olyanokat nevezhettek ki, akik a korábban létező bécsi oktatásügyi minisztérium által megszabott, eddig csak Bécsben letehető tanári vizsgát már letették. Igyekeztek arról a vidékről való s a szlovák nyelvet ismerő tanárokat kinevezni, de ilyen tanárjelölt igen kevés volt, ezért kellett a felsőbb osztályokban egy-két olyan tanárt is alkalmazni, akik csak magyarul és németül képesek előadásra. A tanárhiány miatt nem is lehetett volna teljesíteni azt, hogy kizárólag szlovák nyelvű tanárokkal töltsék fel a tanári kart.²¹

Közben Sztojacskovics Sándor helytartótanácsi titkár elkészítette a javaslatot az októberi gimnáziumi rendelet felülvizsgálatára. Természetesen az uralkodói utasítás alapvonalából indult ki, a vegyes tannyelvű helyett immáron többnyelvű intézményeknél alapelveként meghatározta: „a helybeli és vidéki lakosság nemzetiségi viszonyai, valamint a tanulók többségének anyanyelve s kívánata kell hogy zsinormértékül szolgáljon”, s a tannyelveket (a némettel együtt) egyúttal kötelező tantárgyként is tanítani kell. Láthatjuk, itt már elsődleges meghatározó szempontként a „helybeli és vidéki lakosság” nemzetiségi viszonyai szolgáltak, s csak harmadrészen az aktuális tanulói összetétel. Ugyanakkor érezhető volt, hogy Sztojacskovics aggodott a többnyelvűsítés didaktikai következményei miatt, hiszen a nem tisztán magyar tannyelvű intézményekben a latin és görög nyelvvel együtt négy vagy akár öt nyelv oktatásáról kellett gondoskodni. „A nevelési és oktatási elvek az ellen szólván, hogy a gyenge korú tanulók több nyelvek nyelvtanát egyszerre tanulni kényszerítettessenek”, ezért igyekezett a nyelveket mint tantárgyakat fokozatosan bevezetni: már az 1. és 2. osztályban tanítani a magyart és latint, a 3. osztálytól az anyanyelvet, a 4. osztálytól pedig a német nyelvet. A magyar tannyelvet a 3. osztálytól vezetnék be, de a helyi tantestület dönthet arról, hogy arra mely tantárgy(ak)ban kerüljön sor. Megerősítette a korábban is érvényesült gyakorlatot, hogy a vallásoktatásnak mindig a diák anyanyelvén kell folynia.²² Ezután jelent meg február 12-én a helytartótanács rendelete, ami az uralkodói leiratra és Sztojacskovics javaslataira épült.²³

A helytartótanács felszólította az iskolai tantestületeket, hogy rendkívüli tantestületi üléseken „minden szenvedély- és álhazafiságtól menten” tanácskozzanak a rendeletnek megfelelő új tantervek kidolgozásáról, s a helytartótanácsnak terjesszék elő jóváhagyásra

²¹ Privitzer jelentése Pálffyhoz, Buda, 1862. febr. 22.; „Moyses István” levele a helytartótanácsához, Szentkereszt, 1860. dec. 10. (magyar nyelvű) MNL OL D 215 24 326-II-9-1863.

²² Helytartótanácsi feljegyzések Sztojacskovics aláírásával, Buda, 1862. jan. 20., jan. 21. (másolat) MNL OL D 215 24 326-II-9-1863.

²³ Helytartótanácsi körirat fogalmazványa a katolikus gimnáziumok és görög katolikus gimnáziumok, algimnáziumok igazgatóságainak, apátságoknak, Scitovszky János esztergomi érseknek, Buda, 1862. febr. 12. (másolat). MNL OL D 215 24 326-II-9-1863.

javaslataikat, a német nyelv kötelező tárgyként való bevezetését pedig, amennyiben lehetséges, már a folyó tanév második félévében kezdjék meg.²⁴

A nagyszombati intézmény oktatási nyelve körül már az uralkodói utasítás nyilvánosságra kerülésekor heves hírlapi vita bontakozott ki: 1862. január 10-én „R. L.” szignóval nyilvánvalóan az iskola egyik tanárának tollából származó olvasói levél jelent meg az *Idők Tanuja* című lapban, mely szerint „megütközéssel, valóságos konsternációval vette” a város a hírt, hogy a szlovák oktatási nyelv bevezetését rendelte el az uralkodó. Mint írta, az alapítók szándékán túl a tanulók létszáma is csak akkor lehetne számba veendő tényező az oktatási nyelv meghatározásánál, ha állami oktatási intézmény lenne az iskola, melynek fenntartásához az adófizetők hozzájárulnak. Mindemellett természetesen a tanulók nemzetiségi összetételére hivatkozott a szerző, s a két- és háromnyelvű oktatást didaktikailag kis hatékonyságúnak és időrablónak minősítette, mivel a diákok egy része az általuk nem értett nyelven való oktatás alatt unatkozik. Azt állította, hogy az intézményben a tanév kezdetén egyetlen diák volt, aki sem németül, sem magyarul nem értett – de már ő is szépen haladt előre. Korábban is próbálkoztak szlovák nyelvtani fakultatív órák tartásával, de a diákok elmaradoztak, s abba kellett hagyni.²⁵ Természetesen nem maradhatott el a válasz, a Bécsben megjelenő Ost und West című lap „Das Tyrnauer Gymnasium und die Unterrichtssprache” című cikkében mindenekelőtt kétségbe vonta a diákok nyelvi megoszlására vonatkozó adatok hitelességét, azzal vádolva a tanári kart, hogy egyszerűen magyarnak „írják be” a szlovák diákokat is, a szlovák nyelvi órák tartását pedig szándékosan szlovákul nem jól tudó tanárra bízták, hogy annak ne legyen sikere.²⁶ A hírlapi csörték után nyilvánvaló volt, hogy még heves viták várhatók.

Február végén – március elején sor került a tanári értekezletekre. A többnyelvűnek minősített intézmények tanári kara kevés kivétellel (például Besztercebánya, Szokolca, Szatmárnémeti) egységesen a többnyelvűsítés ellen foglalt állást. Érveik igen sokszínűek voltak: a diákok összetételén, a vidék felekezeti népességének összetételén, az iskolaalapítók és a szülők akaratán túl e véleményekben megfogalmazódtak didaktikai szempontok (a túl sok nyelv együttes tanítása „nyelvtanító intézetté alacsonyítaná” a gimnáziumokat, az egyik nyelv zavarná a másik tanítását, ennek eredményeként „a soknyelvűség polypszerű karjai közt végképp elsorvad”-hatnak az érintett iskolák, a diákok egy része unatkozna az általuk nem ismert nyelven folyó óra alatt), a tanulók aktuális nyelvtudásához való igazodás szándéka (a diákok nem tudják a másik csoport nyelvét, vagy valójában nem bírják megfelelő színvonalon saját nemzetiségi csoportjuk nyelvét – inkább a nem magyar nyelvű elemi oktatás színvonalának emelésére kellene koncentrálni, a magyar és német nyelv tudása általánosan jellemző), helyenként a szülők mellett magukat a diákokat is megkérdezték, s akaratukra hivatkoztak; megjelentek társadalmi szempontok is (a diákok elhelyezkedési és továbbtanulási igényei, a szegényebb családok gyermekei helyben tanulásának szükségessége), de a többnyelvűsítés megvalósításának praktikus nehézségei is (nincs megfelelő nyelvtudású tanár, nem állnak rendelkezésre megfelelő tankönyvek, a nagy költséggel megvásárolt könyveket ki kell dobni, a szlovák tannyelv esetében külön gondot okozott, hogy a megelőző

²⁴ A helytartótanácsi rendeletet idézi Kruesz Chrysoston pozsonyi gimnáziumi igazgató jelentése a helytartótanácsához, Pozsony, 1862. febr. 28. MNL OL D 220 Abszolutizmus kori iratok, M. kir. helytartótanács VII. Közoktatásügyi kútfő 30. tétel 1863:204. alapszám (a továbbiakban: D 220 204-VII-30-1863.) (1862:12 232)

²⁵ „R. L.”: „*Felvidéki hangok a gimnáziumi nyelviszonyok szándékolt újabb módosítása tárgyában. Nagy-Szombat, 1862. január 6.*” *Idők Tanuja*, 3. évf. 7-606. sz. 1862. jan. 10.

²⁶ „*Das Tyrnauer Gymnasium und die Unterrichtssprache.*” Ost und West, Jg. 2. Nr. 313. 28. Januar 1862.

évtizedben a birodalmi kormányzat szlovák oktatási nyelvként az ún. csehizáló irányzat által ajánlott „ószlovák” nyelvet preferálta, amelyet viszont a szlovák nyelvterület keleti vidékein nem értek, a meglévő tankönyvek viszont ezen íródtak). Érveltek helyenként a katolicizmus érdekeivel is (ha többnyelvűsítik az intézményt, a diákok inkább választják a helybeli protestáns gimnáziumot), s a politikai szempontok sem hiányoztak (a többnyelvűsítés állandó súrlódásokat generál a diákok között, beviszi az iskolák falai közé a nemzetiségi rivalizálást), a pozsonyi gimnázium tanári kara egyenesen a nemzethalál vízióját vázolta fel arra az esetre, ha a középiskolákban a magyar nyelv háttérbe szorul.²⁷

A szatmárnémeti gimnázium értekezletén részt vett Petru Bran esperes, helyi görög katolikus lelkész mint a román nyelv tanára, aki a tantestületi vélemény mellett különvéleményt nyújtott be a román oktatási nyelv alkalmazásának védelmében. Besztercebányán a tantestület nagyon megosztott volt, az igazgató két tanártársával a szlovák tannyelv védelmezője volt, míg a többiek azt szűkebb térré kívánták szorítani. E két véleménynek köszönhetően felvillanthatjuk a többnyelvűség védelmezőinek érvkészletét is, ha nem is oly részletesen, mint ellenfeleik esetében. Besztercebányán a diákok és a város népességének összetétele szükségtelenné tette a behatóbb érvelést, Bran esperes viszont Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Közép-Szolnok és Kővár vidékének román lakosságára hivatkozott, a gyakorlati szükségletre, hogy az államnak el kell látni ezt a vidéket román nyelvű hivatalnokokkal, s hogy egy tanintézmény rendezésénél sohasem pusztán a jelen viszonyait kell figyelembe venni, hanem „a jövőt kell szem előtt tartani”. Ő is érvelt a diákok nyelvi kompetenciájával (kétségbe vonva, hogy a nem magyar diákok körében valóban általános lenne a magyar nyelv ismerete), a katolicizmus érdekeivel (ortodox román nyelvű intézményekbe ne kényszerítsék a görög katolikus román ifjakat), valamint társadalmi szempontokkal (a szegényebb családok gyermekei nem engedhetik meg maguknak, hogy távolabbi román tannyelvű intézményeket látogassanak). S persze nem felejtette el megemlíteni a magyarországi románság uralkodó iránti rendíthetetlen lojalitását sem (a román nemzet körében „a Trón és haza irányában csalfaság soha nem találtatott”).²⁸

A leginkább támogató véleményt a szakolcai gimnázium tantestülete adta, miközben hangsúlyozta a magyar és német nyelv tanításának fontosságát. Az ellenpólust a lévai gimnázium jelentette, ahol a tantestület elutasító véleményéhez csatolta Léva város tanácsának mint alapítónak a nyilatkozatát arról, hogy ha a magyar nyelv megszűnik kizárólagos oktatási nyelv lenni, megvonja a pénzügyi támogatást, mert a tanács „inkább óhajtja azon intézet megszüntetését, mint abban a magyar nemzetiség elnyomására célzó más nyelvnek oktatási nyelvül leendő használatát”. A nagyszombati intézmény elutasító álláspontját nem kisebb tekintély, mint Scitovszky János esztergomi érsek terjesztette elő mint az alapítói jogokat gyakorló egyházi vezető. S az elutasító véleményhez csatlakozott a városi tanács is.²⁹ A másik oldalon sem hiányoztak azonban az egyházi vezetők. Gaganz József eperjesi görög katolikus püspök január végén megújította 1861 őszén már kétszer a helytartótanács elé terjesztett kérését, hogy az eperjesi gimnáziumban létesítsenek „orosz” nyelvi tanszéket, és használják

²⁷ Az igazgatói jelentések a tantestületi értekezletekről lásd: D 220 204-VII-30-1863., idézetek: a nagyszombati tanári kar értekezletének jegyzőkönyve, 1862. febr. 23., a pozsonyi gimnázium tanári értekezletének jegyzőkönyve, 1862. febr. 28. Uo. (1862:13 281., 1862: 12 232.)

²⁸ Petru Bran irata, Szatmár, 1862. febr. 23. D 220 204-VII-30-1863. (1862:12 233)

²⁹ A szakolcai gimnázium igazgatójának jelentése a helytartótanácsához, Szokolca, 1862. márc. 4., helytartótanácsi aktafeljegyzés a lévai gimnázium igazgatójának jelentéséről, keltezés nélkül, Scitovszky irata a helytartótanácsához, Esztergom, 1862. márc. 1. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862: 14 920., 1862: 17 262., 1862: 13 281.); Jablanczy Sándor aláírásával jelentés a nagyszombati tanács-tól Neszter József megyefőnökhöz, Nagyszombat, 1862. aug. 2. Uo. (1862:52 376.)

azt tannyelvül.³⁰ Ioan Alexi szamosújvári görög katolikus püspök pedig március elején sürgette a szatmári, a máramarosi és nagybányai gimnáziumban román nyelvi tanszék felállítását és a román nyelv segédnyelvként való alkalmazását legalább az alsó négy osztályban. Branhoz hasonlóan érvelt, kiegészítve azzal, hogy ha bevezetik például a szatmári intézményben a román oktatási nyelvet, azonnal megugrik majd a román anyanyelvű diákok száma.³¹ Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök is támogatta a ruszin nyelv bevezetését, személyi javaslatokat téve a helytartótanácsnak.³² Nem csoda, hogy Moyses is úgy látta, szükséges korábbi álláspontját nyomatékosítani, ezért 1862 májusában Pálffy helytartó támogatását kérte. Pálffy válaszában hangsúlyozta, hogy készen áll az ország nemzetiségei megalapozott igényeinek kielégítésére, ígérte, hogy a gimnáziumok kérdését a helytartótanács újra áttekinti.³³ Az aradi gimnázium vezetőségének a román tannyelvet elutasító álláspontját viszont – legalábbis az iskola igazgatójának jelentése szerint – a praktikus érvelésnek köszönhetően elfogadta Ivackovics Prokop (Prokopije (Petar) Ivačković /Procopie Ivaşcovici) aradi ortodox püspök, s csak a román nyelv kötelező tárgyként való bevezetéséért szállt síkra.³⁴ A magyar oktatási nyelv védelme mellett a többi nyelvnek kötelező tárgyként való bevezetés elől egyébként az intézmények általában véve nem zárkóztak el, sőt azok tanítását néhány intézmény nem a 3., hanem már az 1. osztálytól szükségesnek minősítette.

A helytartótanács hivatalnokai maguk is megosztottak voltak. Moyses püspök például 1862 nyarán arra panaszkodott, hogy a besztercebányai gimnáziumba frissen kinevezett magyar nemzetiségű tanár, Hódoly Lajos maga mesélte el, hogy az illető helytartótanácsi referens előtt aggodalmát nyilvánította amiatt, hogy nem beszél szlovákul, mire a referens állítólag azt válaszolta, hogy a besztercebányai gimnáziumban ez nem is szükséges. A nem magyar nemzetiségi vezetők persze eleve gyanakvással tekintettek a magyarok dominálta közigazgatásra, melynek helyi vezetői a nemzeti mozgalmak fellépését iskolai ügyekben is éber figyelemmel és helyenként valóban ellenszenvvel szemlélték.³⁵

A már említett 1862. nyár végi iskolai jelentések megmutatják, hogy az iskolák vezetése időközben tett-e lépéseket a februári rendelet érvényesítésére. (Lásd függelékben a táblázatot.) A német tannyelvet a 13 intézményből 9-ben valóban bevezették, további 3 intézmény segédnyelvként használta, egy intézményről (nagybecskereki) nincs adatunk (az igazgató nem foglalta be jelentésébe az oktatási nyelvet). Emellett a szakolcai gimnázium igazgatója is azt jelentette, hogy a magyar és szlovák mellett bevezették a németet is (pedig ez az

³⁰ Gaganetz beadványa a helytartótanácsához, Eperjes, 1862. jan. 28. MNL OL D 220 5601-VII-8-1862.

³¹ Helytartótanácsi feljegyzés Alexi beadványáról, keltezés nélkül. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862: 14 920., 1862: 17 262., 1862:13 281., 1862: 12 233.); Alexi levele a helytartótanácsához, Szamosújvár, 1862. Böjtmáshó (március) 8. MNL OL D 220 16 511-VII-8-1862.; két 1861-es beadványát lásd *uo.*; 1862 májusában már személyi javaslatokat is tett a kinevezendő nyelv-, illetve hitoktató tanárookra nézve. *Uo.* 37 872-VII-8-1862.

³² Popovics levele a helytartótanácsához, Ungvár, 1862. márc. 15. MNL OL D 220 3595-VII-8-1862.

³³ Moyses irata Pálffyhoz, Heiligenkreuz, 1862. máj. 10., Pálffy levélfogalmazványa Moyseshez, Buda, 1862. jún. 1. („saját kezű felnyitásra” jelöléssel) MNL OL D 191 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, elnöki iratok 11 678.III.1862.

³⁴ Lidy Nándor aradi gimnáziumi igazgató jelentése a helytartótanácsához, Arad, 1862. márc. 5. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:21 172.)

³⁵ Moyses irata Pálffyhoz, Szkreuz, 1862. júl. 5. (német nyelvű). MNL OL D 191 678.III.1862.; későbbi panaszokra lásd: „*Sáros megyéből, apr. 25.*” Hazai közügyek. című rovat, Pesti Hírnök 5. évf. 100. sz. 1864. máj. 2.; a megyei vezetők véleményéhez lásd például: Havas Endre, Zólyom megye királyi biztosának jelentése Forgáchhoz, Besztercebánya, 1862. szeptember 5. MNL OL D 185 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok 1862:712.; Dessewffy Egyed gróf, Turóc megyei főispáni helytartó jelentése Forgáchhoz, Turócszentmárton, 1863. jún. 15. *Uo.* 1863:717.

uralkodói határozatban nem szerepelt). A szlovák tannyelvet 4 intézményben (lőcsei, nyitrai, szakolcai, trencsényi) vezették be, további egyben (besztercebányai) segédnyelvként használták, 4 gimnáziumban (eperjesi, selmecbányai, nagyszombati, lévai) nincs jele bármilyen lépésnek. (A trencsényi igazgató jelentése csak szlovák oktatási nyelvről szólt ugyan, de minden bizonnyal a magyart magától értetődőnek tekintette, ezért nem említette.) Feltehetőleg a tanári karok nyelvi kompetenciája is akadályozta a bevezetést, a selmecbányai gimnáziumban például a 7 tanárból az igazgató mellett csak egy tanár volt képes szlovák nyelvű oktatásra, de ez utóbbi sem „akadály nélkül”.³⁶ A román nyelvet továbbra is egyetlen intézményben használták oktatási nyelvként (Belényes), 5 gimnázium (szatmárnémeti, lugosi, nagybányai, aradi, temesvári) nem jelentette annak alkalmazását, és segédnyelvként sem fordult elő a jelentésekben, a máramarosi gimnázium igazgatója nem közölt információt a tannyelvről. Az itt is tapasztalható gyakorlati akadályokat jól szemlélteti, hogy például a szatmári gimnáziumban egyetlen olyan tanár sem volt, aki képes lett volna román nyelven előadni (miközben négy szlovák nyelvű is akadt közöttük).³⁷ A szerb oktatási nyelvet két intézménybe rendelte az uralkodó, ezek közül a temesvári nem vezette be, a nagybecskereki intézményről, ahogy arról már szó esett, nem állnak rendelkezésre információk. A ruszin nyelv szintén két intézményben került szóba, az ungvári gimnáziumban nem vezették be, a máramarosszigeti igazgató nem közölt információt erről. Az ungvári intézményben pedig a kiinduló adottságok nem voltak rosszak: a 14 fős tanári karból öten voltak alkalmasak „orosz” nyelvű előadásra.³⁸

A német nyelv tannyelvként való visszavezetése tehát, ha nem is maradéktalanul, de elindult. A szlovák tannyelvet mindazon intézményekben, melyekben a szlovák diákok aránya jelentős volt, bevezették, ha korlátozottan is, az egyetlen kivételt Eperjes képezte. A másik három intézményben, ahol az eredeti uralkodói döntés ellenére egyelőre mellőzték azt, a szlovák diákok aránya 0,7–25,7% között mozgott. A román tannyelvet az eredetileg is román oktatási nyelvként meghatározott belényesi intézmény mellett egyetlen intézményben sem vezették be, pedig a lugosi és nagybányai gimnáziumban a diákok többségét román nyelvűek alkották. A ruszin nyelv bevezetésére tett kísérlet sem indult el – mindkét érintett intézményben alacsony volt a ruszin diákok aránya. A szerb nyelvet illetően a nagybecskereki információ hiányában nem tehetünk definitív kijelentést. A németen kívül a többi nyelv esetén tehát az intézmények tekintélyes részének vezetése és tanári kara nem sietett a döntéssel, kivártak.

A helytartótanács Tanügyi Bizottsága 1862 júniusában tárgyalta a tanértekezleti javaslatokat.³⁹ Az uralkodó által német–magyar tannyelvűnek minősített gimnáziumok eseten kívül nem akceptálta az ellenvetéseket, s olyan szabályozást küldött az igazgatókhoz, mely a vallásoktatást anyanyelven rendelte tanítani, a mennyiségtant, természetrajzot és természettant, valamint a német nyelvet németül, a latin, görög és magyar nyelvet a földrajz, történelem és a bölcsészettan társaságában pedig magyarul – azonban mindkét nyelv lehetett segédnyelv. A rendeletek mindegyike tartalmazta, hogy e megszabott rendtől az iskolák nem térhetnek el. A többi nyelv esetén azonban már távolról sem voltak a döntéseik ilyen egyöntetűek. Uralkodói felhatalmazás nélkül természetesen egyébként sem bólinthattak rá a decemberi uralkodói döntésben foglalt módosításaira.

³⁶ Vö. MNL OL D 220 56 867-VII-8-1862.

³⁷ Vö. MNL OL D 220 56 867-VII-8-1862.

³⁸ Vö. MNL OL D 220 56 867-VII-8-1862.

³⁹ A helytartótanácsi döntéseket az elrendelt tanrendekkel, valamint az uralkodó számára készült előterjesztések fogalmazványaival lásd: MNL OL D 220 204-VII-30-1863.

A legegységértelműbbnek a lévai és a nagyszombati intézmény esete tűnt. Scitovszky fent említett állásfoglalását támogatólag terjesztették fel az uralkodónak, Léva tekintetében nem nyilvánítottak határozottan véleményt, de „figyelmet érdemlő indokok”-ról szóltak. Máramarost illetően a hittant kivéve szintén a román és ruszin oktatási nyelv mellőzését s a német nyelv oktatását kivéve kizárólagos magyar tannyelvet indítványoztak, de határozva egy görög katolikus hit- és ruszin nyelvtanári és egy görög katolikus hit- és román nyelvtanári poszt rendszeresítéséről az intézményben, ezzel fakultatív tárgyként megőrizve a ruszint és a román. A trencsényi tantestület javaslata hangsúlyozta, hogy a szlovákokat eddig is lehetett segédnyelvként használni, német, magyar és jövőbeli szlovák tankönyvek együttes használatát célozták meg, azonban anélkül, hogy szigorúan elhatárolták volna, hogy melyik tantárgyat milyen nyelven oktatják. Ez persze nem került el a helytartótanács hivatalnokainak figyelmét, mégis „kivételképp” javasolták az uralkodónak annak jóváhagyását.

Más esetekben viszont az ellenvetések ellenére több tannyelv használatára kötelezték az iskolát. De ez a többnyelvűsítés is igen sokszínű volt. Lőcsén és Selmecebányán például a szlovák nyelvet az 1-2. osztályban javasolták használni a másik két nyelvvel együtt, a felsőbb osztályokban azonban csak a vallásoktatásban, a szlovák nyelv tanításában és a természetrajz oktatásában (de ez utóbbiban is a magyarral együtt), minden más tanítás magyar vagy német nyelven folyt. Másképp szabályozták a besztercebányai intézmény viszonyait: Itt eleve két kiinduló javaslat volt, mivel a tantestület két frakciója két javaslatot terjesztett elő: a szlovák oktatási nyelv hívei a magyar nyelv használatát a magyar nyelv (de azt is csak a 3. osztálytól) mellett a történelem (de csak az 5. osztálytól) és a mennyiségtan (a 3. osztálytól) oktatására szűkítette volna, ahogy a német nyelvet pedig a német nyelv és a bölcsészettan oktatására. Az ellenpárt viszont kiterjesztette volna mind a magyar, mind a német nyelv használati körét. A helytartótanács végül kompromisszumos megoldást választott, valódi háromnyelvű oktatást rendelt el az első két évben a szlovák nyelv túlsúlyával.⁴⁰ Hasonló történt a szakolcai intézmény esetében, ahol az iskolai javaslathoz képest szintén kiterjesztették a magyar és német tannyelv körét azzal, hogy a német–szlovák, magyar–szlovák tannyelvek helyett az 1-2. osztály kivételével a tantárgyakat határozottan egy nyelvhez rendelték hozzá (ez egyébként is célkitűzés volt, nyilvánvalóan azért, hogy kevésbé kijátszható legyen a rendelet). Az aradi intézmény viszonyait is hasonlóképp kívánták szabályozni. Ezekben az intézményekben ideiglenesnek tekintették a szabályozást azzal, hogy néhány éven belül majd megvizsgálják az eredményt, s annak alapján, ha szükséges, korrekciókat lehet tenni. Nyilvánvalóan a vitatott esetek kezelése céljából kértek be nyár végén kimutatást néhány intézmény tanárainak nyelvi kompetenciáiról.⁴¹ Elkészítették a költségvetést is arról, hogy az uralkodói döntés milyen új álláshelyek létesítését teszi szükségessé, összesen évi 5600 forintra becsülték a költségeket.⁴²

⁴⁰ Magyar nyelven: magyar nyelv 3–8. osztályig, a történelem a 3–8. osztályig, a bölcsészettan a 6-8. osztályig; német nyelven: német nyelv a 3–8. osztályig, a természettan 4–5., 7–8. osztályban, a mennyiségtan a 3–8. osztályig; szlovák nyelven: földrajz, természetrajz, latin, görög (a másik két nyelv segédnyelv). Az 1–2. osztályban a magyar nyelv magyarul, a szlovák szlovákul, a német nyelv pedig németül tanítandó. A hittan a diákok anyanyelvén. A helytartótanács rendelete a Besztercebányai Katolikus Gimnázium igazgatóságához, 1862. júl. 1. (másolat) MNL OL D 215 24 326-II-9-1863.

⁴¹ A besztercebányai, pozsonyi, budai, selmecebányai, pesti, ungvári, szatmári gimnáziumok kimutatásait lásd: MNL OL D 220 56 867-VII-8-1862.

⁴² „Kimutatása azon új tanerőknek, melyek az 186-i december 10-én 15 657. szám alatt kelt kegy. udv. rendelvény következtében következő gimnáziumoknál szükségeltetnek, és melyeknek miképpeni és mily alaplóbi díjaztatása javaslatba hozatik” címmel táblázatos kimutatás. MNL OL D 220 37 872-

Mindeközben persze helyben az indulatok tovább forrtak – mindenekelőtt Besztercebányán. A városnak egyébként is jelentős szerep jutott a szlovák és magyar nemzetiségi törekvések vitájában, hiszen az 1861. évi turócszentmártoni határozat ezt a várost szemelte ki a reménybeli szlovák kerület székhelyének, ahogy a Protestáns Pátens (1859) nyomán létrejött pozsonyi evangélikus szuperintendencia vezetője, Karol Kuzmány is itt szerette volna hivatalát berendezni, miközben a városi hatóságon belül a magyarbarát politikai elemek voltak döntő pozíciókban. A tekintélyes polgárok körében aláírásgyűjtési akció kezdődött nyáron, melyben feltehetőleg a helytartótanáctól készültek kérni az általuk „pánszláv”-nak minősített gimnáziumi igazgató és két tanártársának eltávolítását. Az igazgató ellenben a helytartótanácsnak küldött jelentésében szükségesnek vélte öt szlovákul nem tudó tanár áthelyezését. A tanári kar 12 tagjának nyelvi kompetenciáiról készült nyár végi kimutatás szerint ugyanis összesen hárman voltak képesek „minden akadály nélkül” előadni szlovák nyelven, „segédleg” még további 4 fő. Míg a helyi katonai-csendőri hatóságok a szlovák tanárokat, a megyei közigazgatási vezetők inkább a magyar érzelműeket támogatták. A városi tanács álláspontja az volt, hogy az 1–6. osztályban lehet egyenjogú nyelv a magyar, a német és a szlovák, de a két utolsóban, ahol „az ifjúság az egyetemi főtanodákba elkészül”, a tannyelv kizárólag a magyar legyen. Moyses püspök Pálffyhoz fordult, aki vizsgálatot rendelt el, melynek közvetlenül nem volt messze ható eredménye, az intézmény maradt két nemzetiségi párt mindennapos küzdelmének a színhelye. Még az énektanár is okozhatott feszültséget, mivel Moyses engedélye nélkül a templomban magyarul kezdte énekelteni a diákokat. Moyses panaszára a helytartótanács megróttá az énektanárt, aki állítólag máskülönben sem teljesítette lelkiismeretesen tanári kötelezettségeit. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy 1862 őszén új igazgatót nevezett ki a helytartótanács a korábban az intézményben tanított, de utána a szatmári főgimnázium vezetésével ideiglenesen megbízott szlovák Martin Čulen személyében.⁴³

Selmecbányán is aláírásgyűjtés indult a lakosok között a „magyar szellemű” gimnázium védelmében, az aláírási ívet azonban a helyi rendőrbiztos lefoglalta a városi tanács jóváhagyásával, amely ugyan a lakosok álláspontját támogatta, de az aláírásgyűjtést tiltó helytartótanácsi rendeletnek érvényt kívánt szerezni. A lakosok panaszbeadvánnyal fordultak a helytartótanácsához.⁴⁴

Sajnos nem ismerjük minden esetben az uralkodó döntéseit (ezért nem tudunk számszerűsített összegzést készíteni), de tudjuk, hogy a vitatott ügyekben nem fogadta el automatikusan a helytartótanácsi előterjesztést, kiegészítéseket kért, a felettes egyházi hatóság véleménye mellett a megyei kormányzó állásfoglalását, egyszerre figyelembe veendő szempontként említve „a helybeli és vidéki lakosság nemzetiségi viszonyai”-t és a tanulók többségének

VII-8-1862.; az állami számvevőség egyébként korábban kifogást emelt azzal, hogy az adott intézményekben a tanári kart olyan személyekkel kell feltölteni, akik beszélik az adott nyelvet, s akkor nincs is szükség külön nyelvtanári posztokra. Helytartótanácsi aktafeljegyzés, Buda, 1862. júl. 31. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:48 043.)

⁴³ Havas Andre Zólyom megyei királyi biztos jelentései Pálffyhoz, Besztercebánya, 1862. júl. 12., júl. 15., beadvány Havashoz a városi polgárok nevében, Besztercebánya, 1862. jún. 22. sok aláírással, Szigethy Károly polgármester és Bányász Dániel főjegyző irata Havashoz, Besztercebánya, 1862. júl. 8., Moyses irata Pálffyhoz, Szkreuz, 1862. júl. 5. MNL OL D 191 678.III.1862.; a tanári kar nyelvi kompetenciáiról készült kimutatást lásd: MNL OL D 220 56 867-VII-8-1862.; a templomi éneklés nyelvére vonatkozóan lásd: Moyses levele a helytartótanácsához, Sz. kereszt, 1862. máj. 18. Uo. 32 629-VII-8-1862.; Čulen kinevezésére lásd: Uo. 927-VII-8-1863.

⁴⁴ Két beadvány selmeci lakosok nevében sok aláírással a helytartótanácsához, Selmec, 1862. aug. 1., aug. 5., a városi tanács jelentése a helytartótanácsához, Selmec, 1862. aug. 8. MNL OL D 220 53 534-VII-8-1862.

anyanyelvét.⁴⁵ Egyes esetekben Ferenc József is hajlott a kompromisszumra. Jóváhagyta a nagyszombati gimnázium kizárólagos magyar tannyelvűségét, de azzal a nyomatékos kiegészítéssel, hogy „a tót nyelv mint rendkívüli és a tótajkú ifjakra nézve kötelező tantárgy minden esetre fenntartassék”, azaz az a szülői nyilatkozatoktól ne függjön. (Ezután a 3. osztálytól felfelé kötelező tárgynak nyilvánították a szlovákot.)⁴⁶ Ugyanez történt a lévai intézményt illetően is – a nyomatékos kiegészítés nélkül, s jóváhagyta a trencsényi intézmény gyakorlatát is.⁴⁷ Az ungvári gimnázium részére a helytartótanács elrendelte, hogy a történelem és földrajz tárgyakat a ruszin tanulók ruszinul tanulják, a máramarosszigeti gimnáziumot viszont – ahogy erről már szó esett – csak arra kívánták kötelezni, hogy létesüljön román nyelvtanári és görög katolikus hitoktatói státus.⁴⁸ Az ez utóbbit jóváhagyó uralkodói határozat ehhez hozzáfűzte: „...azon tantárgyaknál is, melyek a fenn nevezett tanterv szerint magyar nyelven adandók elő, amennyiben egyes tanulók ezen nyelvet éppen nem bírnák [...] magyarázatok, lecke-felmondások, feleletek, sat. a szükség- és lehetőséghez képest s minden kényszer nélkül ruthen és román nyelven is történhessenek.”⁴⁹ Ferenc József hozzájárult ahhoz is, hogy a lugosi algimnáziumot mentesítsék a román tannyelv bevezetése alól, csak arra kötelezte a helytartótanács az intézményt, hogy a román nyelvet mind a négy osztályban heti 2 órában kötelező tárgyként oktassák.⁵⁰ Nem áll rendelkezésünkre az uralkodói döntés az aradi intézményt illetően, de úgy tűnik, itt is a lugosihoz hasonló döntés született.⁵¹ A szatmári és a nagybányai gimnáziumra vonatkozó iratok sem kerültek elő, de az biztos, hogy a helytartótanács 1862 őszén kiírta a pályázatot a máramarosszigeti, a szatmári és a nagybányai gimnáziumban létesítendő román nyelvtanári és görög katolikus hittanári posztokra, s decemberben kihirdették az eredményt.⁵² Az aradi városi tanács mint a helyi gimnázium fenntartója 1862 végén hozott határozatot egy román nyelvtanári, illetve ortodox hittanári státus

⁴⁵ Lásd például a nagyszombati gimnáziumra vonatkozóan: Károlyi László, Rohonczy Ignác és Hegedüs Lajos aláírásával uralkodói parancsra leirat a helytartótanácsához, Bécs, 1862. Szent Jakab hó (július) 13. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:46 713.)

⁴⁶ Károlyi László, Pápay István, Hegedüs Lajos aláírásával uralkodói parancsra leirat a helytartótanácsához, Bécs, 1862. szept. 28. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:66 350.); Scitovszky irata a helytartótanácsához, Esztergom, 1862. okt. 23. Uo. (1862:73 587.)

⁴⁷ Lévára lásd: Károlyi István, Pápay István, Hegedüs Lajos aláírásával uralkodói parancsra leirat a helytartótanácsához, Bécs, 1862. szept. 29. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:66 352.); Trencsényre lásd: Károlyi László, Pápay István, Hegedüs Lajos aláírásával uralkodói parancsra leirat a helytartótanácsához, Bécs, 1862. szept. 28. Uo. (1862:66 355.)

⁴⁸ A Munkács megyei Szentszék beadványa a helytartótanácsához, Ungvár, 1862. nov. 18. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1863:1917.) A Szentszék a köszönet mellett újabb igénnyel állt elő: a sátoraljaújhegyi gimnáziumban is kérték ruszin nyelvi tanszék felállítását arra hivatkozva, hogy ott az elemi iskolákban a ruszin ajkú diákok aránya 1/5. A kérést a helytartótanács elutasította. Uo. (1862: 86 114., 1862:90 931.); a Szentszék az uralkodóhoz is köszönő iratot juttatott el. A magyar kancellária előterjesztése, 1862. dec. 3. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA) Kabinettskanzlei, Vorträge K.Z. 3726/1862.

⁴⁹ Károlyi László, Pápay István, Hegedüs Lajos aláírásával uralkodói parancsra leirat a helytartótanácsához, Bécs, 1862. szept. 28. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:66 351.)

⁵⁰ Helytartótanácsi aktafeljegyzés, Buda, 1863. júl. 26. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1863: 55 095) A tantestület 1863 nyarán ugyan engedélyezni kérte, hogy a kötelező román nyelv tanítását korlátozzák a 3–4. osztályra, de ezt a helytartótanács elutasította. Uo.

⁵¹ Vö. Miron Roman román nyelvű irata Ivacsokicsához, Arad, 1863. máj. 15/27. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1863: 43 815.)

⁵² A jelöltek kiválasztásában részt vett a világi hatóságokon kívül Alexi püspök is. Kümmer János Henrik tanulmányi főigazgató apát, királyi tanácsos két jelentése a helytartótanácsához, Nagyvárad, 1862. dec. 2. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862: 85 190)

létesítéséről, amelyet végül 1863 szeptemberétől töltöttek be.⁵³ A temesvári gimnáziumban viszont majd csak 1864-ben létesítettek két tanári helyet a román, illetve a szerb nyelvtanítás céljaira.⁵⁴

1862 szeptemberében kezdetét vette a kísérlet a többnyelvű oktatás meghonosítására a gimnáziumokban, bár utóvéd harcokra persze sor került,⁵⁵ s persze a gyakorlati megvalósítás is felszínre hozott jónéhány problémát.⁵⁶ Közben Forgách kancellár a Privitzer-féle bizottság, majd a helytartótanács állásfoglalása után 1862. szeptember elején előterjesztést készített az uralkodó számára az előző év decemberi két szlovák beadványról, s az oktatási nyelvet érintően kijelentette, hogy időközben bevezették az ottani gimnáziumokban a szlovákot tannyelvként, e tekintetben tehát nincs szükség további intézkedésre. 1863. február 17-én uralkodói döntés született, amely többek között elrendelte, hogy a kancellária az uralkodó által Arad megyei román értelmiségiek panaszbeadványa nyomán 1862. július végén elrendelt kidolgozandó nemzetiségi törvényjavaslatban vegye majd tekintetbe a szlovákok beadványában foglalt panaszokat is.⁵⁷

A helytartótanácscon belül, ha lassan és érezhetően nem túl lelkesen, de 1862 őszén megindultak a tárgyalások e nemzetiségi törvényjavaslat összeállításáról – amely hivatva lett volna az oktatás területén is általános szabályozást kidolgozni. A helytartótanácsosokból álló

⁵³ Aradra lásd MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1862:90 804., 1863:55 948. 1863:73 594.)

⁵⁴ A magyar kancellária előterjesztése, Bécs, 1864. máj. 19., az uralkodó döntése, Laxenburg, 1864. jún. 26. ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Jüngere Staatsrat, Gremial, 523/1864.

⁵⁵ A magyaróvári gimnázium vezetősége például újabb kísérletet tett a kizárólagos magyar tan nyelv visszaállításának engedélyeztetésére, de a helytartótanács elzárkózott. Kádas Rudolf győri tankerületi főigazgató jelentése a helytartótanácshoz, Győr, 1862. okt. 6., helytartótanácsi iratfoglalmazvány Kádashoz, Buda, 1862. okt. 17. MNL OL D 220 68 422-VII-8-1862.; a kőszegi gimnázium tanári kara pedig saját hatáskörben – a helytartótanács jóváhagyásával – módosítást hajtott végre: 1862 őszén úgy határoztak, hogy a németül előadatni rendelt tárgyakat inkább mind a két nyelven előadják. *A Kőszegi Gymnasium története a pannonhalmi sz. Benedek rendiek félszázados működése emlékeül. Értesítvény a pannonhalmi sz. Benedek rendiek kőszegi Gymnasiumáról 1864/5 tanév II-ik felében.* Kőszeg, 1865. 5–6. A magyaróvári gimnázium értesítője 1870-ben azt állította, hogy 1861 októberétől folyamatosan a magyar volt az intézmény kizárólagos tannyelve. *A magyaróvári gymnasium történetének folytatása és vége. A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Magyar-Óvári Kisgymnasium tudósítványa az 1869/70-ki tanévre.* Magyar-Óvár, 1870. 8. Erre vonatkozóan a helytartótanácsi iratok nem tartalmaznak információt.

⁵⁶ Máramaroszigeten például még 1863 februárjában sem indult el a román nyelvtanítás, mivel nem érkezett meg a kinevezett tanár, s tanteremgondok miatt két osztályban a heti 2 óra helyett csak 1 órát irányoztak elő. MNL OL D 220 204-VII-30-1863. (1863:12 018.) Ugyanitt a ruszin segédlelkész jelezte, hogy nem tudja az előírásoknak megfelelően a ruszin nyelvórákat ruszinul tartani, mivel a tanulók nem ismerik a cirill betűket, átmenetileg tehát magyar nyelven kell tanítania. Uo. (1862:82 503.) A szatmárnémeti intézményben Bran azzal szembesült, hogy az előírt heti 2-2 órát román nyelvből, illetve hittanból, azaz összesen heti 32 órát nem képes megtartani, ezért engedélyt kért osztályok összevonására, amit ideiglenesen engedélyezett számára a helytartótanács. Uo. (1863: 12 496.) Az aradi intézménybe szánt Miron Roman is visszavonta pályázatát a heti 32 órányi oktatási teher láttán. Végül itt is osztályösszevonások tudomásul vételére kényszerült a helytartótanács. Uo. (1863:37 016., 1863:43 815., 1853:55 948.)

⁵⁷ Forgách előterjesztése az uralkodó számára, 1862. szept. 3. ÖStA HHStA Kabinettskanzlei, Jüngere Staatsrat, Gremial, 793/1862.; Rainer főherceg miniszterelnök előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1863. febr. 14. HHStA Kabinettskanzlei, Vorträge, 546/1863.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1863. január 29. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff.* Bd. 5. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Wien, 1989. 219.; az 1863. február 17-i uralkodói döntést lásd: Privitzer István alkancellár leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. jan. 3. Melléklet. MNL OL D 191 7976.III.1864.

előkészítő bizottság elé kerülő, Abonyi István helytartótanácsos által összeállított javaslat e tekintetben három rendelkezést tartalmazott: a felsőbb állami tanodák tannyelvének meghatározása a kormány joga annak kikötésével, hogy az a „nemzetiségi viszonyokra kellő tekintettel” kell, hogy történjen; a pesti tudományegyetem tannyelvűl a magyart határozta meg; s ott a nemzetiségek nyelveire nézve külön nyelvi és irodalmi tanszékek felállítását tartotta szükségesnek. A bizottság által elfogadott végleges változatba azonban csupán az utóbbi kettő került bele, mivel a bizottsági tagok nagy része úgy látta, hogy a „tanodai ügyet”, így ott a nyelvhasználatot is majd egy későbbi oktatási törvénynek kell szabályoznia.⁵⁸ Ennek azonban már nem volt jelentősége, mivel az egész javaslat Pálffy íróasztal fiókjában rekedt.

A provizórium felfüggesztése 1865 nyarán azután újra alapvetően átrendezte a politikai viszonyokat. A magyar liberálisok a következő évek során ellenzékéből kormánypárttá váltak, ami mind az alapelvek, mind pedig a mindennapi gyakorlatot illetően a keretfeltételek újra rajzolását hozta magával.

ÁGNES DEÁK

An Attempt at Introducing Multilingual Secondary Education in Hungary, 1861–1862

With his October Diploma adopted on 20 October 1860 Franz Joseph I restored the status of Hungarian as the official language of Hungary, but he wanted to preserve the right of individual citizens and settlements to use their own languages. He ordered a consultation about the language of gymnasiums with the faculties, the supervising religious authorities and the city councils. Following these consultations, the Governor's Council declared Hungarian to be the primary language of all gymnasiums but permitted local majority languages to be used as “auxiliary languages”. Due to strong opposition to the decision Franz Joseph ordered the Governor's Council to issue corrections and compelled 23 gymnasiums to adopt multilingual education and made German a mandatory subject in all institutions. The majority of the faculties of the schools involved were against the introduction of multilingual education. The Governor's Council was on the side of the faculties in schools where most students were Hungarian. The Emperor eventually allowed exclusively Hungarian education in certain schools but made their own language and literature compulsory subjects for non-Hungarian speaking students. In the other institutions, especially in the Slovakian regions, attempts were launched at introducing multilingual education, even though the form and extent of these attempts varied.

⁵⁸ Csernus-Lukács: *Felírási javaslat*, id. mű

Intézmények	Nemzetiség														Tanítási nyelv
	magyar	német	román	szerb	szlovák	„zsidó”	horvát (vend)	lengyel	cseh	ruszin	„dalmát”	magy. és ném.	szlov. és ném.	egyéb	
Nagykikindai alreáltanoda	4	32		24											német
Nagyszombati érseki főgimnázium	290	67			93										magyar
Nagyváradai katolikus főgimnázium	385	14	135	2	2 (szláv)				3	1					magyar
Nyitrai katolikus főgimnázium	167	56			127										magy., ném., szlov.
Pápai katolikus gimnázium	106														magyar
Pécsi alreáltanoda	109	5		2											magyar
Pécsi katolikus főgimnázium	378	22		6	5 (szláv)	20									magyar
Pesti főreáltanoda	382	51		2	4		1	2	2					4	magyar
Pesti kir. katolikus főgimnázium	195	58			17 (szláv)										magyar, német
Pesti piarista főgimnázium	538	35	2	2	1									2	magyar
Pozsony felső elemi, alreáltanoda	6	41			11										hiányzó adat
Pozsonyi katolikus főgimnázium	155	91		3	32 (szláv)	45									magyar, német
Pozsonyi városi főreáliskola	57	196			17 (szláv)									1	német
Rozsnyói katolikus főgimnázium	230	16			7										magyar
Sátoraljaújhelyi algimnázium	171							2	3						magyar
Selmecebányai katolikus gimnázium	63	41			36										magyar, német
Sillein katolikus alreáliskola		4			12 (szláv)										szláv

Intézmények	Nemzetiség														Tanítási nyelv
	magyar	német	román	szerb	szlovák	„zsidó”	horvát (vend)	lengyel	cseh	ruszin	„dalmát”	magy. és ném.	szlov. és ném.	egyéb	
Soproni katolikus főgimnázium	65	104					4								német, magyar
Szokolcai katolikus algimnázium	3	18			53				12						magy., szlov., ném.
Szatmári katolikus főgimnázium	144	22	51		40 (szláv)										magyar
Szegedi főgimnázium	473	28	5	73	1 (szláv)	73								2	magyar
Szegedi három osztályú alreáliskola	115	39	2	3	3 (szláv)									3	magyar
Székesfehérvári ciszterci főgimnázium	352														magyar
Szentgyörgyi főelemi és alreál	45	170			110										német
Szilágysomlyó (magánintézmény, minoriták)	12		63												nincs adat
Szombathelyi főgimnázium	366	50			14 (szláv)										magyar
Tatai katolikus algimnázium	88	1			3										magyar
Temesvári katolikus főgimnázium	136	111	55	72	1 (szláv)	31	2	2	2						magyar, német
Trencsényi algimnázium	9	12			53 (szláv)				1					3	szlovák
Ungvári katolikus főgimnázium	271	5	3		3			6	2	123					magyar
Váci algimnázium	270	4			14 (szláv)										magyar
Verseci alreáltanoda	7	48	7	26		4									német
Veszprémi katolikus algimnázium	153														magyar

Forrás: MNL OL D 220 2497- VII-33-1862.

*segédnyelv